

УСВІДОМЛЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ СТЕРЕОТИПІВ ЯК УМОВА ГАРМОНІЙНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

В. О. Роєнко

аспірантка кафедри філософії

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут»

Актуальність основних проблем, викладених у статті, пов'язана з тим, що соціальні стереотипи входять до складу нашого світогляду, наших переконань та уявлень. Основною метою даної статті є з'ясування причин упередженого ставлення до соціальних стереотипів, а також пояснення важливості проблеми усвідомлення соціальних стереотипів для гармонійного розвитку особистості. Усвідомлення кожною особистістю того, що вона має соціальні стереотипи, які в свою чергу можуть бути або конструктивними, або деструктивними, є важливим кроком для вирішення багатьох проблем. У статті розглянуто вплив усвідомлення соціальних стереотипів на процеси маніпуляції людською свідомістю, роль соціальних стереотипів у творчій діяльності, а також їх значення для гармонійного розвитку особистості.

Ключові слова: соціальний стереотип, інформація, гармонійний розвиток, маніпуляція, особистість

Актуальність даного дослідження полягає в тому, що соціальні стереотипи входять до складу нашого світогляду, наших переконань. На нашу думку, у світогляді важливу роль відіграють саме стереотипи свідомості, адже світогляд тісно пов'язаний із поняттями свідомості і світорозуміння, а також зі стереотипами поведінки, які можуть трактуватися як нормальні, ідеальні, неприпустимі тощо. А самі стереотипи є власне уявленнями про світ, не таким яким світ є насправді, а лише тим як уявляє його конкретна людина, група людей чи багаточисельна спільнота. В основі переконань та цінностей досить часто лежать стереотипи, підтверджені або не підтверджені власним досвідом, але сформовані завдяки суспільній думці.

Особливо актуальним стає питання щодо формування та функціонування нових стереотипів у новому вимірі, новому соціальному середовищі, виникнення якого пов'язане з розвитком новітніх комп'ютерних технологій та появою мережі Інтернет, що вносить значні зміни стосовно ролі стереотипів у сучасному суспільстві.

Немає людей, які не користуються соціальними стереотипами, однак є багато таких, які над цим не замислюються, а ще більше тих, які вважають, що стереотипи це інструменти мислення для обмежених і пересічних, до яких вони, звичайно, не відносяться.

Та проблема дослідження полягає в тому, що люди мають упередження щодо соціальних стереотипів як явища виключно негативного, а не об'єктивного, як це є насправді. А усвідомлення кожною особистістю того, що

вона має соціальні стереотипи, які в свою чергу можуть бути або конструктивними, або деструктивними, є важливим кроком для вирішення багатьох проблем. Адже усвідомлення проблеми – це вже майже половина її вирішення.

З підвищенням інтересу в останні роки до даного феномену кількість робіт поступово зростає, однак через те, що поняття соціального стереотипу є складним і надзвичайно багатограничним, то найчастіше кожен з науковців досліджує конкретний його аспект.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що науковців у більшій мірі турбують питання гендерного (Т. Б. Рябова, Э. Карєпова, Є. П. Ільїн), етнічного (Т. Г. Стефаненко та інші), психологічного (Т. Е. Васильєва, І. С. Кон, В. С. Агєєв), політичного (П. С. Гуревич), загальнонаукового (Л. А. Боровська, В. В. Ковальов, Ю. А. Сорокін), соціально-філософського (Н. П. Суходольська, О. А. Іванова, С. А. Мурадян) характеру, а також вплив ЗМІ, телебачення тощо на формування соціального стереотипу (М. В. Бутиріна, Н. А. Акопян).

Основна мета даної статті полягає в тому, щоб з'ясувати причини упередженого ставлення до соціальних стереотипів, а також пояснити важливість проблеми усвідомлення соціальних стереотипів для гармонійного розвитку особистості.

Людство живе у світі уявлень. Люди стверджують, мислять, припускають, одним словом малюють у своїй уяві картини, за допомогою яких орієнтуються у навколишньому середовищі. За допомогою спостереження або експерименту ці картинки отримують або не

отримують підтвердження у свідомості людини. Проте не завжди люди їх перевіряють, особливо якщо все це вони знали ще із самого дитинства, їм розповідали батьки, книги, телебачення або вони дізнавалися про це з якихось інших джерел, які пов'язані з масовою свідомістю. Тобто все те, що отримано з авторитетних джерел і, здавалося б, не вимагає особливої перевірки.

Наше дослідження присвячене феномену стереотипу, так як в різноманітті сучасного світу він займає не останнє місце, але далеко не завжди трактується правильно і дуже часто його вплив недооцінюють.

Взагалі під соціальним стереотипом можна розуміти переконання та уявлення людини, які сформовані конкретним соціумом у конкретний історичний період. Уявлення про один і той самий об'єкт чи явище може відрізнятись у різних людей чи груп людей у залежності від багатьох чинників, наприклад, таких як: конкретні політичні, економічні умови, високий чи низький рівень культури, освіти, методи виховання, сімейні традиції, геополітичне положення тощо.

Це поняття було запропоноване У. Ліпманном. Він писав стосовно стереотипу: «Стереотип настільки послідовно і авторитетно передається із покоління у покоління, що здається властивим фізіології індивіда» [2]. Однак, деякі науковці, а саме російський науковець І. П. Павлов ввів у науковий обіг поняття динамічного стереотипу [4], який дійсно визначається фізіологією людського організму.

Крім того поняття соціального стереотипу тісно пов'язано з культурою. З цього приводу У. Ліпманн писав: «У величезному гучному різнобарв'ї зовнішнього світу ми виокремлюємо те, що вже було визначено нашою культурою. Ми сприймаємо предмети через стереотипи нашої культури» [2]. Тобто можна зробити висновок, що соціальні стереотипи формуються у залежності від культури і завдяки їй.

Якщо стереотипи сформовані на основі культурних надбань, всього самого найкращого, що може дати людство, то і їх роль у суспільному житті буде визначена тими цінностями, які лежать в їх основі і притаманні конкретному суспільству чи епосі.

Цікаву інтерпретацію соціального стереотипу дає Кара-Мурза: «Соціальний стереотип – стійка сукупність уявлень, що складаються у свідомості як на основі особистого життєвого досвіду, так і за допомогою різноманітних джерел інформації. Крізь призму стереотипів сприймаються реальні предмети, відносини, події, дійові особи. Стереотипи – невід'ємні компоненти індивідуальної та масової свідомості» [3].

Тобто соціальні стереотипи можуть надходити до людської свідомості не лише за допомогою розповсюдження інформації певними ЗМІ, але й за допомогою власного досвіду, тобто в результаті конкретних ситуацій і обставин.

Також слід зауважити, що є як мінімум два види стереотипів. Перші сформовані стихійно, тобто незалежно від бажання людей, вони відображають соціальну дійсність у конкретний історичний період. Специфічним для них є здатність застарівати і втрачати свою актуальність, тобто продовжувати існувати у вигляді архаїзмів. Другі, навпаки, сфабриковані, тобто нічого спільного з дійсністю не мають, вони створені для того, щоб змінити дійсність і частіше за все мають на меті маніпулювання масовою свідомістю. Суб'єктами останніх виступають, як правило, ЗМІ, однак вони в наш час, на жаль, є залежними від бізнесових структур та політики.

Практично ціле століття вчені і дослідники вважали, що стереотип – переважно негативне явище, з яким потрібно боротися: ламати його чи змінювати. Внаслідок чого сформувався поширений і парадоксальний стереотип щодо самого стереотипу. Практично щодня з екранів телевізорів ми чуємо про те, що саме в нашій програмі, рекламі і т.д. буде зламаний черговий стереотип, і ми дізнаємося шокуючу правду тощо. Хоча мало хто замислювався, що стереотип не є антонімом правдивості або правильності, він є відображенням соціальної дійсності у конкретному соціокультурному середовищі.

У мережі Інтернет є велика кількість сайтів і статей під назвою «Ламаємо стереотипи», які описують, якої шкоди завдають людству в цілому і конкретній особистості стереотипи поведінки або стереотипи мислення і що потрібно робити, щоб не мислити стереотипно. В даному сенсі стереотипно мається на увазі стандартно.

Можна помітити, що найчастіше автори самі не особливо заглиблюються у проблему, надягаючи ярлики не на групи людей, явища або предмети, а на саме поняття стереотип. Це пояснюється тим, що ця тема зараз дуже затребувана, але пишуть про неї не дослідники та вчені, а в кращому випадку журналісти.

А проблема справді існує. Вона полягає в тому, що стереотип, по-перше, поняття міждисциплінарне. По-друге, воно тісно пов'язане з такими поняттями як: культура, ідеологія, виховання, свідомість, діяльність тощо. По-третє, стереотипи можуть формуватися стихійно або цілеспрямовано. По-четверте, стереотип не може визначатися поняттями: добре чи погано, істинно або хибно, а тільки їх співвідношенням. По-п'яте, наша інформацій-

на епоха, або інформаційне суспільство, або електронно-цифрове [5], хто як називає, передбачає якраз виробництво стереотипів за допомогою нових технологій, здатних поширювати інформацію.

Якщо в індустріальному суспільстві продуктом виробництва була річ, то зараз – це інформація. Цінністю є знання, але в основі його лежить інформація, а якщо існують умови недостатньої кількості об'єктивної інформації, а фактична інформація поширюється швидко і з різних джерел, то неповне знання, сформоване масовою свідомістю, виступає у формі стереотипу. А істинне знання стає товаром, який продається і купується. З цього випливає проблема неорієнтованого доступу до знань у класовому суспільстві.

Тобто, найважливіша проблема полягає в тому, що сам по собі нейтральний феномен стереотипу стає небезпечною зброєю в таких умовах. Так існує велика ймовірність спотворення інформації правлячим класом. Як наслідок, люди не отримують права вибору, слідує цілеспрямовано сфабрикованим стереотипам.

Тому стає важливим вирішення питання щодо маніпулювання індивідуальною та масовою свідомістю, адже саме соціальні стереотипи виступають засобом застосування найрізноманітніших видів маніпуляцій. «Для успішної маніпуляції громадською думкою необхідно мати надійну «карту стереотипів» різних груп і верств населення – весь культурний контекст даного суспільства» [3].

Саме через ці обставини усвідомлення особистістю того, що вона має у своїй свідомості певний набір соціальних стереотипів, є необхідною умовою для того, щоб протистояти маніпулюванню або просто уникнути його. Адже якщо людина не усвідомлює цього, вона не відчуває небезпеки і повністю відкрита до маніпулювання, особливо засобами масової інформації, за допомогою мережі Інтернет тощо.

Сучасні наукові дослідження виділяють різноманітні види соціальних стереотипів, серед яких найбільш досліджуваними є гендерні і етнічні, так як вони несуть у собі багато соціальних загроз та можуть провокувати конфліктні ситуації. Деструктивний характер яких в уявленнях багатьох людей ототожнюється з усіма соціальними стереотипами. Однак не слід забувати, що стереотипи самі по собі не формуються (особливим виключенням є лише навмисне сфабриковані соціальні стереотипи), вони тісно пов'язані з соціальною дійсністю і здебільшого віддзеркалюють її, тобто якщо такий соціальний стереотип виник, то цьому передували об'єктивні історичні умови. І хоча соціальні стереотипи подекуди занадто спро-

щують дійсність, та вони все одно мають узагальнюючий характер, який дійсно не враховує всі тонкощі та виключення певного явища чи феномену.

Важливим питанням щодо цієї проблеми є визначення критеріїв деструктивності та конструктивності соціальних стереотипів, а також співвідношення в них позитивного і негативного. Найбільше проблем виникає з антропостереотипами, тобто з тими, які містять в собі уявлення власне про людей і людські групи. Адже людина – істота мисляча і себелюбна і тому їй важко, а інколи й неможливо, визнати або об'єктивно оцінити негативні стереотипи щодо себе або своєї групи. І, навпаки, легко і без перепон сприймати стереотипи, які підкреслюють якісь позитивні риси. (Українки – найгарніші жінки). І тому ці питання частіше набувають суто суб'єктивного характеру, що призводить до зіткнення людських інтересів. Інша справа з соціальними стереотипами щодо певних предметів, явищ і процесів, яким, в свою чергу, все-одно, що про них думають і як їх сприймають, адже вони просто існують. У цьому випадку є більше підстав для об'єктивності.

Стереотипи засвоюються особистістю переважно без їх усвідомлення, деякі ще в дитинстві, а деякі через ЗМІ або при комунікаціях з іншими людьми, за відсутності вичерпної інформації або в умовах обмеженої інформації щодо об'єкта, що нас цікавить нас.

Стереотипи відіграють важливу роль також в процесі соціалізації та вихованні. Стереотипи засвоюються у процесі соціалізації завдяки нормам, традиціям тощо. Людиною не народжуються, а стають, і в процесі цього становлення особистість «обростає» певним набором стереотипів, що в подальшому складає її світогляд.

Для розвитку будь-якої особистості важливу роль відіграє її діяльність, а ще більшу творчість. Як не дивно це констатувати, а процес творчості також передбачає залучення соціальних стереотипів.

Є декілька шляхів творчого процесу в контексті стереотипу, перший, це подолання стереотипу, тобто створення чогось зовсім нового, незвичного для суспільства, другий, досконале відображення стереотипу як відтворення реальності конкретного суспільства з його нормами, правилами, цінностями тощо, третій, це зміна деяких стереотипних уявлень з метою гармонізації або удосконалення того чи іншого процесу чи об'єкту. У будь-якому випадку творчий процес пов'язаний зі свободою: свободою від або свободою для.

«У діяльності творчість може бути основною стороною, переважаючою над стереотипною або не основною, коли стереотипна сто-

рона превалює над творчою. Більш складна діяльність вимагає вироблення більш складних стереотипів» [1].

Однак, який би вид творчого процесу Ви не обрали з метою подолання стереотипу, не слід забувати про те, що долаючи одні стереотипи, ми просто формуємо нові.

Отже, творча діяльність та творчий гармонійний розвиток будь-якої особистості можливі лише за умови використання усвідомлених соціальних стереотипів в конкретний історичний період в конкретному соціокультурному середовищі. Однак, у процесі творчості нове (новаційне або інноваційне) і креативне повинно переважати над стереотипним або стандартизованим, а творчою має бути така діяльність, яка передбачає діалектичний взаємозв'язок між стереотипним і новаційним.

Людина усвідомлюючи те, що має конкретні стереотипи, розширює свої творчі можливості, вона може протистояти маніпулюванню власною свідомістю, а також вона має більша шансів для власного гармонійного та антикризового розвитку.

Отже, стереотип як феномен сам по собі ні негативний, ні позитивний, він об'єктивно існує, так як це визначено людською фізіологією, специфікою соціуму і конкретними історичними умовами. І коли мова йде про стереотипи, сформовані стихійно, під впливом якихось традицій, культури, які несуть у собі моральні й інші цінності, то вони виступають про-

сто відображенням тієї реальності, коли вони сформувалися і якщо вони ще актуальні, то виконують більше конструктивних, ніж деструктивних функцій. Однак якщо вони застарівають, то вони вступають в конфлікт або з новими стереотипами, або з об'єктивною реальністю.

Зовсім по-іншому йдуть справи, коли мова йде про цілеспрямовані, або сфабриковані стереотипи, коли за допомогою мас-медіа спотворюється реальна картина світу за допомогою комбінації, спотворення, замовчування або, навпаки, акцентування подається аудиторії інформації певного контексту. Одне і те саме повідомлення подається вже з конкретною інтерпретацією, не виключаючи використання маніпуляційних технологій. Мова йде про те, що людину практично позбавляють критичного осмислення реальності, перетворюючи її у носія конкретного набору стереотипів.

Усвідомлення того, що кожен має свій певний набір соціальних стереотипів, відбувається за допомогою власне бажання особистості, її інтелектуальних можливостей і само-рефлексії. Наступний крок це виокремлення серед цього набору конструктивних і деструктивних стереотипів. І останнє, що потребує найбільших зусиль, це зміна або подолання деструктивних стереотипів і культивування конструктивних. Саме за тих умов і постійною роботою на собою особистість матиме змогу для гармонійного, безкризового розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бушуев А. М., Слепцов Н. С. Диалектика творческой деятельности и развития человека / А. М. Бушуев, Н. С. Слепцов. – М.: Просвещение, 1989. – 198 с.
2. Липпман У. Общественное мнение / У. Липпман; пер. с англ. Т. В. Барчунова, под ред. К. А. Левинсон, К. В. Петренко. – М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. – 384 с.
3. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием [Электронный ресурс] / С. Г. Кара-Мурза. – Режим доступа: http://www.kara-murza.ru/books/manipul/manipul_content.htm
4. Павлов И. П. Полное собрание починений / И. П. Павлов. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1951. – Т. 3. – Кн. 2. – С. 240.
5. Тапскотт Д. Электронно-цифровое общество / Д. Тапскотт. – М.: Рефл-бук, 1999. – 432 с.

Стаття надійшла до редакції 23.03.2012 р.